

SREDNJOVJEKOVNI MOSTAR I PROBLEMATIKA NJEGOVOG ISTRAŽIVANJA

Prema dubrovačkoj hroničarskoj tradiciji, najstarije srednjovjekovno naselje na području uže gradske teritorije Mostara, osnovao je majordamus hercega Stjepana – «gost» Radivoj u prvoj polovini XV vijeka (Don Mauro Orbini, Istorija Slovena, 384), ili je to učinio Vladislav, sin hercegov, nakon što se odmetnuo od oca i uzeo neke gradove u svoj posjed, a među njima i «Blagaj et duo castelli al ponte di Neretua» (isp. i A. Giljferding, Putovanje po Hercegovini, Bosni i staroj Srbiji, 64.).

Ovdje odmah treba napomenuti da je samo «mala» kula na lijevoj obali Neretve, nazvana «Herceguša», locirana nizvodno od postojećeg kamenog mosta iz turskog perioda, sačuvala do danas svoj izvorni oblik predturskog vremena.

Vraćajući se podatku iz dubrovačkog arhiva gdje se izričito pominju dvije kule, od kojih je danas samo jedna vidljiva i to sa položajem u najneposrednijoj blizini visećeg, odnosno lančanog mosta, pouzdano se može zaključiti (na osnovu konfrontacije pisanih i terenskih činjenica) da je položaj visećeg mosta moguće približno ubicirati na rastojanju od oko 10 m nizvodno od Starog mosta.

Dr Čiro Truhelka je gradnju visećeg mosta iz predturskog vremena povezao sa «istovremenom» gradnjom drvenog mosta u Počitelju, sve dok dr Vladimir Čorović nije ukazao da je u to doba srednjovjekovni viseći most već postojao (Dr V. Čorović, Mostar i njegova srpsko-pravoslavna opština).

Prema tome, ono što je zasad potvrđeno, pokazuje da su dvije kule sa visećim mostom formirale centralni fortifikacioni sistem citadele. Dokaz za naprijed iznesenu pretpostavku, zasniva se, pored ostalog, na dobro očuvanom potpornom zidu ispod kule Herceguše gdje je i najlogičnije tražiti perforacije za učvršćivanje željeznih mostovnih lanaca.

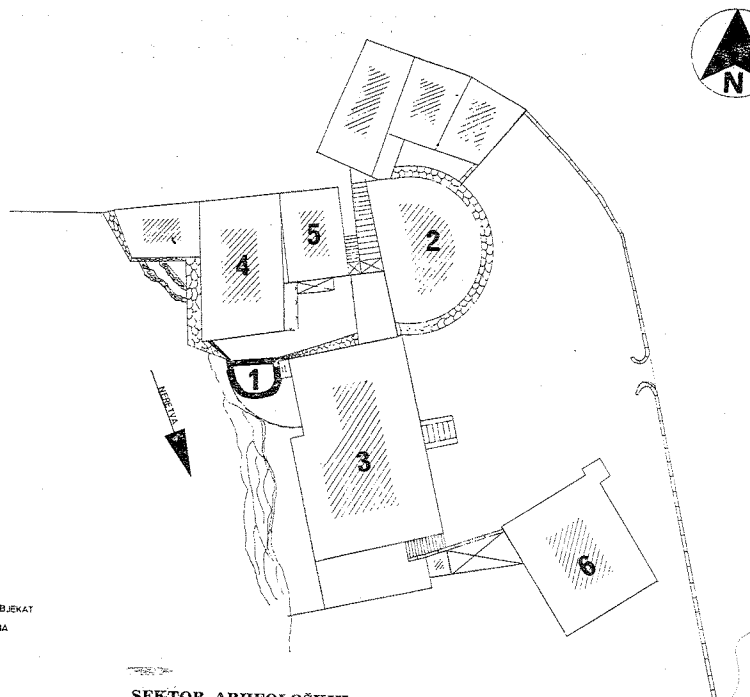
U svakom slučaju, srednjovjekovna citadela nije mogla imati veću dužinu od 100 m po osovini sjever-jug, jer je malo izgleda da prostor južno od zgrade Muzeja Hercegovine krije ostatke tvrđave, s obzirom da se tragovi srednjovjekovnog štuta potpuno gube na sastavu južne i zapadne fasade Muzeja. U prilog tome ide i razmještaj nalaza turskih lula – simsijsa u štutu, otkriven prilikom djelimičnog pripremanja lokaliteta za arheološko istraživanje, jula

1981. god. (Akciju pripreme lokaliteta izvršila je RO za upravljanje, korišćenje, održavanje i zaštitu kulturno-istorijskog naslijeđa «Stari grad» – Mostar).

Konačan odgovor na ova i druga pitanja najuže povezana za problematiku istraživanja najstarijeg užeg gradskog areala najpouzdanije će dati predstojeća sistematska arheološka istraživanja (Nosilac istraživačkog projekta je RO «Stari grad» – Mostar). Bez obzira na sve ono što će sama istraživanja potvrditi ili demantovati, jasno je bar zasad, da je početkom XV vijeka postojao snažno utvrđen grad (Mostar) na dvije obale Neretve koje je vezivao viseći – lančani most. Ovaj tvrđavski ansambl «DUO CASTELLI AL PONTE DI NERETUA» sačuvan je u djelimičnim konturama do danas. Ističući riječ «djelimičnim» namjerno je izostavljen termin «osnovnim», budući da je nesumnjivo da bez sistematskog arheološkog istraživanja nije moguće dobiti pouzdanu sliku srednjovjekovne tvrđave, a još manje elemente njenog postanka i razvoja. Mogućnost arheološkog istraživanja na lijevoj obali Neretve je daleko veća zbog izrazitije zastupljenosti neizgrađenih površina.

Veoma instruktivan, mada kratak podatak o predturskom ansamblu daje M. Kujačić (Naše starine, VII, 1960, str. 209.) preko analize zidnih struktura. Ovaj autor navodi dvije adaptacije na kuli Halebija u periodima od 1680-1695. i od 1714-1719. godine. M. Kujačić nije ispustio iz razmatranja ni adaptaciju jednog od najznačajnijih objekata na lijevom prilazu Starom mostu (danas Careva džamija ili Sultan Selimov mesdžid). Na tom objektu je izvršena adaptacija još 1904. godine, kada je i utvrđeno da potiče iz predturskog perioda. Isti autor takođe je ukazao i na temeljne ostatke «starih zgrada, kapija i zidina» u različitim nivoima, a sam zaključak donio na osnovu poređenja zidnih struktura, načina gradnje i vrste maltera. U odnosu prema principijelnom arheološkom pristupu očigledno je da ovdje nedostaju pokretni artificalni nalazi, odnosno pokretni arheološki materijal relevantan za najmanje približnu hronološku determinantu tvrđavskog ansambla u cjelini.

U najužoj sprezi sa problemom arheološkog istraživanja srednjovjekovnog utvrđenja lociranog u najužoj zoni postojećeg tvrđavskog ansambla uz Stari most, tj. u samom istorijskom centru grada Mostara, moramo izdvojiti jedan **značajan komunalni zahvat** i njegove posljedice utvrđene prilikom koncer-

legenda

- 1 KULA HERCEGUŠA
- 2 KULA TARA
- 3 MUZEJ HERCEGOVINE
- 4 SULTAN SELINOV MESDŽID
- 5 AUSTROUGARSKI PROPANI OBJEKAT
- 6 ČEVAJN ČEVAJNA DŽAMIJA

SEKTOR ARHEOLOŠKIH ISPITIVANJA

vatorskih radova na Starom mostu, tokom 1954. godine. Radi se o otkrivanju i denivelisanju nasipa iz austrougarškog perioda (1900. godine) koji je imao za cilj postizanje nivelaciono-horizontalne ravni na području današnje Hendek ulice, na samoj najstarijoj i najslabije ispitanoj, a najvjerovatnije i perimetralnoj zoni krajnjih odbrambenih zidova tvrđavskog ansambla. U pomenutoj Hendek ulici otvorene su tom prilikom dvije manje sonde nepoznatih dimenzija, od kojih su u jednoj otkriveni «ostaci zida koji je dijelio dva nivoa Hendeka». O tom zidu nalazimo svjedočanstvo i u jednom austrijskom planu iz 1878. godine, danas očuvanom u zbirci planova Muzeja Hercegovine u Mostaru.

Pored navedenog nasipa u istoj kampanji otkriveni su i niži slojevi nasipa sa kaldrmom na dubini većoj od 1 m ispod «mlađeg nivoa». Izgleda da struktura i kvalitet nasipa u donjem nivou po svojoj prilici upućuje na konglomerat bujičnih nanosa sa potoka Suhodolina ili je nastao kao posljedica intenzivnijeg plavljenja Neretve?!

Pretpostavka da se pod nasipom najvjerovatnije može potražiti razjašnjenje ubikacije prilaza srednjovjekovnom lančanom mostu hercegovine tvrđave, nije bez osnova. Terenska situacija, naprotiv, upućuje na izrazito jasan trag srednjovjekovnog zida koji povezuje dvije kule, manju Hercegušu i veću Taru (barutana u primarnoj funkciji turskog perioda). Za Hercegušu je izvjesno da potiče iz predturskog vremena, ne samo po nazivu koji proizlazi iz titule «herceg», nego i na osnovu analogija sa njenim potpornim zidom, sa potpuno oprečnom teksturom u odnosu na zidove Mesdžida u gornjim nivoima, eskarpu i potporni zid Starog mosta, itd.

S druge strane, kula Herceguša je u osnovi polukružna, jednako kao i kula Tara, iako je između njih uočljiva nesrazmjera po visini, volumenu i dogradnjama (krovni pokrivač na kuli Tara, i dr.) kao i drugih elemenata značajnih za razmatranje o njihovoj nesumnjivoj srodnosti.

Jasno je da bez arheološkog istraživanja nije moguće pouzdano utvrditi koja je od ove dvije kule u

arheološkom smislu mlađa, a koja starija. Tek arheološkim zahvatom, a potom i konsekventnim saznanjem po pitanju u kojoj funkciji su stajale u izvornom – prvobitnom, tj. utilitarnom smislu, a uz određivanje stepena upotrebe u odnosu prema ostalim srodnim graditeljskim i fortifikacionim elementima, moći će se sasvim precizno odrediti mnogobrojni elementi postanka i razvoja srednjovjekovnog utvrđenog ansambla.

Ne zanemarujući iznesene činioce koji nesumnjivo mogu značajno doprinijeti osvijetljavanju problematike postanka i razvoja srednjovjekovne mostarske citadele, izgleda da nismo daleko od zaključka koji na direktan način utiče na formiranje grada.

U pitanju je, prvenstveno, njegov položaj na povoljnim poprečnim profilima Neretve, odnosno, solidna nosivost stjenovitih obala sa povoljnim geomaničkim karakteristikama stijena (M. Gojković, Zbornik zaštite spomenika kulture, XVII, 1966., Beograd).

Iako ne postoje nikakvi vidljivi ostaci mosta iz predturskog perioda, poznato je da je postojao najkasnije u prvoj polovini XV vijeka (povelja hercega Stjepana upućena aragonsko-sicilijanskom kralju Alfonzu V.). U toj povelji, među nabrojanim utvrdama, navodi se i grad Most, odnosno CIVITAS PONTIS (P. Anđelić, GZMS, XXIX, 1976.) ali bez podataka o dvijema kulama.

Na osnovu drugih podataka, međutim, M. Vego za najstarije naselje predlaže naziv Brod, ali ovaj se odnosi samo na period prije izgradnje većeg drvenog (visećeg) mosta (M. Vego, Mostar u srednjem vijeku, «Sloboda», Mostar, 7. 2. 1977.).

Iz naprijed izloženog osvrta na položaj srednjovjekovnog grada i njegov razvoj vezan za izgradnju mosta može se precizirati da je grad doživio snažan razvoj u turskom periodu zahvaljujući prije svega strateškoj važnosti utvrđenja i lančanog mosta (najvjerovatnije!) izgrađenih u prototurskom periodu.

Istovremeno, ova činjenica upućuje da se oko pretpostavljenog mostovnog prelaza najprije imaju tražiti ostaci srednjovjekovnog grada, od kojih su se do danas sačuvali neki tragovi neophodni za determinaciju njegove mikro-lokacije:

1. Za datiranje fortifikacije izvjestan oslonac daje nalaz stečka u blizini Starog mosta (kod Tabhane-kožare u Priječkoj čaršiji). Stečak je imao visinu od oko 88 cm i izrazitu plastičnu dekoraciju (M. Vego, Mostar u srednjem vijeku, istorijski dokumenti, «Sloboda», Mostar, 7. 2. 1977.). To je samo povod za eventualno ispitivanje nekropole stečaka ili njenih ostataka lociranih neposredno uz utvrđenje i stariji viseći (lančani) most. Nalaz stečka usmjerava na ubiciranje utvrđenja u cjelini, a posebno na prirodne mogućnosti izgradnje na desnoj obali Neretve u to doba.

Herceguša — južno pročelje fortifikacije

Tvrđavski ansambl — lijeva obala Neretve

PRILOZI ZA ISTORIJU SELA I SPOMENIKA KULTURE NA PODRUČJU KOMUNE PUCAREVO

2. Kako se poduzna osovina mosta nalazila nizvodnije od Starog mosta, srednjovjekovni most je imao manju visinu nivelete od sadašnjeg, što proizlazi iz položaja ostataka srednjovjekovnog grada i jedinog očuvanog objekta, kule Herceguše.
3. Iza lijevog upornjaka Starog mosta konstatovan je otvor znatnih dimenzija i ne baš sasvim jasno definisane namjene (zabilježeno prilikom radova na sanaciji Starog mosta, u ljeto 1963. god.).

Najzad, sumirajući sve dosad iznesene, manje ili veće pokazatelje o potrebi istraživanja srednjovjekovnog grada kojim otpočinje istorija Mostara, ne-

ophodno je i ukratko iznijeti najznačajnije elemente kojim ćemo obogatiti kulturnu prošlost grada:

- Dobijanje višeznačnih arhitektonskih elemenata srednjovjekovnog najstarijeg, utvrđenog grada.
- Utvrđivanje hronološke determinante srednjovjekovnog grada o kome istorijski izvori pružaju oskudne ili kontraverzne podatke.
- Utvrđivanje pripadnosti kulturnoj epohi utvrđenja, i posebno uvida u kontinuitet urbane problematike najstarije gradske jezgre.
- Mogućnost aktiviranja arheološkog lokaliteta u kulturno-naučne, vaspitno-obrazovne i turističko-ekonomicke svrhe.

U toku 1978. i 1979. godine obišao sam svih 49 sela na području komune Pucarevo u cilju evidencije nepokretnih spomenika kulture. Tom prilikom obavio sam u svakom selu niz razgovora vezanih za prošlost naselja. Svi ti razgovori su dijelom utkani u priloge o pojedinim selima. Posebno sam nastojao pribilježiti razna vjerovanja i priče koja već pomalo tamne u sjećanjima ljudi. Pokušao sam zapisati i pojedine geografske nazive i narodna objašnjenja kako je do njih došlo. Istovremeno sam,

zahvaljujući susretljivosti mog velikog prijatelja Felhima Spahe, višeg stručnog saradnika u Orijentalnom institutu u Sarajevu, koji je pregledao deftere, te jedan dio travničkih sidžila (sudskih knjiga), pokušao ustanoviti prvi pomen pojedinih sela u tursko doba. Nastojao sam detaljno pregledati i literaturu o ovom kraju i rezultat svih tih mojih nastojanja je ovaj prilog u kojem je obrađeno 17 sela, dok će ostala biti obrađena u narednim sveskama «Naših starina».

BALIĆI

Selo Balići nalazi se istočno od centra komune i graniči sa Bučićima, Stojkovićima i Nević poljem.

Selo ima četiri zaseoka: Čarići, Komarda, Gornji Balići, koje u najnovije vrijeme zovu i Abesinija, i Donji Balići.

Ne zna se kako je selo dobilo ime. Postoji tradicija da se ranije zvalo Neretljaci i da su prvi njezovi doseljenici bili iz Hercegovine te po nekim indicijama, mislim, da ovo predanje i nije daleko od istine. Mato Džaja iznosi mišljenje da su Balići dobili ime od riječi «balija», navodeći da su tu ranije živjeli Muslimani i da na njih podsjeća još samo zapušteno tursko groblje.¹⁾

Selo ima tri izvora: Kula, Briznac i Baličku vodu. Prvi je dobio ime po nekoj kuli koja se nalazila u neposrednoj blizini izvora, dok se za Briznac priča da je ljekovit i da pomaže kod bolesti grla. Balički potok je jedina tekućica koja protiče kroz selo.

Selo se nalazi ispod tri brda: Kuk, Gradina (iznad zaseoka Čarića) i Grad. Dok je očito porijeklo imena prvog brda, dotle nazivi potonja dva pokazuju da je ovo područje bilo naseljeno i u dalekoj prošlosti. Nažalost, nisu se sačuvali nikakvi ostaci koji bi nam ukazivali поблиže na izgled i život u ovim mjestima. Jedino ispod Gradine danas je jedna ledina, preko koje ide put, i vjerovatno je išao i u dalekoj prošlosti, zove se Stražvica, što ukazuje da je tu nekoć bila isturena straža koja je zaprečavala ulaz neželjenom došljaku. Na Gradini je bio ranije i izvor što je u davnoj prošlosti bio jedan od važnih

uslova za žilavu i dugotrajnu odbranu od neprijatelja. Napominjem i predanje na koje često nailazimo u našim krajevima, a to je da su na Kuku bile halke gdje su se nekad vezivali brodovi, jer je navodno ovo područje bilo pod vodom.

Ranije su, u tursko doba, bile i dvije kule, veća je bila ona koju smo spomenuli i po kojoj se zove jedan izvor u selu, dok je druga bila na mjestu gdje je danas kuća Franje Kolara.

U zaseoku Gornji Balići nalazi se lok. «Selište» i vjerovatno tu treba i tražiti početak ovog naselja. Donji Balići su najmlađi zaselak i nastao je tek iza oslobođenja.

Na lok. Raskršće (u današnjim Donjim Balićima) pored puta nalazi se križ koji je tu postavljen 1929 godine, a podignut je nekom Mlakuću Markanu koji je na tom mjestu poginuo. I danas postoji priča da se na ovom mjestu «prikazivalo».

Preko puta ovog lokaliteta nalazilo se veliko muslimansko groblje na površini od 3500 metara. To je ono «zapušteno» groblje koje spominje Džaja. U potpunosti je uništeno 1957 godine kada je na njemu podignuta današnja osmogodišnja škola. Veliki broj nišana ugrađen je u školu kao građevinski materijal.

Ovo selo nalazilo se na pravcu jednog starog puta zvanog «Čaršija» koji je išao od Bugojčica na lok. Mašeta (vidi s. Čehova) i tu se račvao u dva

1) Mato Džaja: Fra Franjo Zubić, Franjevački vijesnik, Sarajevo 1929, str. 326.